

YURIDIK DISKURSDA LINGVISTIK EKSPERTIZANING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI

Xolida Manopovna Ubaydullayeva

Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi

xolidaubaydullayeva066@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada yuridik diskursda lingvistik ekspertizaning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Huquqiy munosabatlarda nutqiy birliklarning semantik, stilistik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash sud jarayonlarida muhim ilmiy vosita sifatida qaraladi. Tadqiqotda lingvistik ekspertiza orqali haqorat, tuhmat, yashirin ma’no hamda nutqiy niyatni aniqlash masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, kontekstning roliga, pragmatik tahlilning ahamiyatiga hamda sud amaliyotida lingvistik ekspertiza qo‘llanishiga alohida e’tibor qaratiladi. Maqolada ijtimoiy tarmoqlarda yuzaga kelayotgan nutqiy nizolarni hal etishda lingvistik ekspertizaning dolzarbligi ham asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: yuridik diskurs, lingvistik ekspertiza, sud lingvistikasi, nutqiy tahlil, kontekst, pragmatika, haqorat semantikasi, nutqiy niyat, sud amaliyoti, ijtimoiy tarmoqlar diskursi

KIRISH

Zamonaviy jamiyatda huquqiy munosabatlar tizimi murakkablashib borayotganligi sababli til va huquq o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tobora kuchayib bormoqda. Huquqiy munosabatlarning aksariyati nutqiy faoliyat orqali ifodalanadi. Qonun hujjatlari, sud qarorlari, shartnomalar, arizalar va boshqa rasmiy hujjatlar til vositasida yaratiladi hamda talqin qilinadi. Shu bois tilshunoslik va huquqshunoslik kesishgan nuqtada shakllangan **yuridik lingvistika** hamda **lingvistik ekspertiza** muhim ilmiy yo‘nalish sifatida qaralmoqda.

Yuridik diskurs – bu huquqiy munosabatlar doirasida yuzaga keladigan nutqiy faoliyat bo‘lib, unda huquqiy normalar, sud jarayonlari va rasmiy kommunikatsiya til vositasida amalga oshiriladi. Ushbu diskurs turida har bir so‘z yoki ibora muayyan huquqiy mazmunni ifodalaydi. Shu sababli nutqiy birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Ayrim holatlarda birgina so‘zning noto‘g‘ri talqini ham huquqiy qarorlarning mazmuniga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayniqsa, haqorat, tuhmat yoki shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini kamsitish bilan bog‘liq ishlarni ko‘rib chiqishda lingvistik ekspertiza muhim rol o‘ynaydi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Lingvistik ekspertiza – bu nutqiy materiallarni ilmiy metodlar asosida tahlil qilish orqali ularning semantik, stilistik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash jarayonidir. Ushbu ekspertiza sud amaliyotida bahsli nutqiy vaziyatlarni aniqlashda muhim vosita hisoblanadi.

Lingvistik ekspertiza sud jarayonlarida nutqiy materiallarni ilmiy asosda tahlil qilishni nazarda tutadi. Ushbu jarayon til birliklarining semantik, stilistik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash orqali bahsli vaziyatlarga aniqlik kiritishga xizmat qiladi.

“Sud ekspertizasi nazariyasiga ko‘ra, “ekspert usulining tarkibida uchta element – oqlanish, tahliliy va texnik qismlar talab qilinadi”. Asoslovchi qismda usul yaratilgan ilmiy bazaning taqdimoti va uni qo‘llash natijasi haqidagi fikr mavjud. Ekspertiza qismi qo‘llanadigan uslubning tahlil usullarini, texnik qism amalga oshirishga imkon beradigan turli xil materiallar va texnik asboblarni o‘z ichiga oladi”¹.

Lingvistik ekspertiza quyidagi vazifalarni bajaradi:

- nutqda haqorat yoki tuhmat mavjudligini aniqlash;
- nutqiy birliklarning yashirin ma’nolarini aniqlash;
- shartnomalar va huquqiy hujjatlarning lingvistik talqinini aniqlash;
- ijtimoiy tarmoqlarda tarqalgan nutqiy materiallarni tahlil qilish;
- matn muallifligini aniqlash.

Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng rivojlanishi lingvistik ekspertizaning ahamiyatini yanada oshirdi. Chunki virtual makonda yuzaga kelayotgan nutqiy nizolarni hal etishda tilshunoslik tahlili muhim rol o‘ynaydi.

Haqoratni aniqlashda kontekstning roli

Lingvistik ekspertiza jarayonida so‘zning lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda uning kontekstual mazmuni ham muhim ahamiyatga ega. Chunki ayrim so‘zlar alohida olinganda haqoratli bo‘lib ko‘rinsa-da, nutqiy vaziyatga qarab boshqa ma’noni anglatishi mumkin.

Masalan, bahsli vaziyatlarda qo‘llanilgan **“idina*”** iborasi lingvistik ekspertiza nuqtayi nazaridan turli ma’nolarni ifodalashi mumkin. Ushbu ibora jargon nutq shakliga kiradi va odatda quyidagi mazmunlarni ifodalaydi:

1. suhbatdoshdan uzoqlashishni qo‘pol tarzda talab qilish;
2. kimdandir qutulish istagini bildirish;
3. suhbatdoshning gaplari yoki harakatlaridan norozilikni ifodalash.

Masalan, telefon orqali muloqot jarayonida ushbu iboraning ishlatilishi ko‘pincha quyidagi mazmunni anglatadi:

“Men seni tinglashni xohlamayman, menga sening gaplaring qiziq emas.”

Lingvistik ekspertiza natijalariga ko‘ra, bunday vaziyatlarda ibora ko‘proq muloqotni tugatish yoki suhbatni to‘xtatish maqsadini ifodalaydi. Demak, so‘zning haqorat yoki haqorat emasligini aniqlash faqat kontekst asosida amalga oshiriladi.

Tadqiqotchi K. Musulmonova aynan haqoratlash holatlarining lingvistik ekspertizasida noverbal vositalarga ham e’tibor qaratish lozimligini ta’kidlaydi: “Ziddiyatli matnni tahlil qilish quyidagi xulosalarni berishga omil bo‘ladi: nutq vaziyatidan kelib chiqqan holda nafaqat so‘zning qo‘llanishi, balki unga qo‘shimcha unsurlarning qorishtirilishi haqorat ko‘lamini belgilab beradi. Masalan, ko‘rsatkich barmoqni boshning yon tomonida aylantirish, qo‘l ishorasi bilan ko‘rsatiluvchi turli haqoratomuz xatti-

¹Qarang: Основы судебного экспертиза. – М.: RFSSE, 1997. 1-qism: 246 с.

harakatlarning ishtirok etishi, orqa o‘g‘irish kabilar adresantni haqoratlash deyiladi. Demak, tahlil orqali ana shu qo‘shimcha unsurlar ham diqqatdan chetda qolmaydi. Tahlil orqali ajratib olingan qismlar sintez orqali birlashtiriladi. Yuqorida berilgan xulosaga muvofiq, ish dastavval ziddiyatli matnni tahlil qilishdan boshlandi (haqorat ko‘rinishidagi so‘zlarni ajratish, ularning izohli lug‘atlarga etimologik ma‘nolarini aniqlash, kontekstual vaziyat, imo-ishoralarning ishtiroki). Ajratilgan qismlar umumlashtirilgan holda haqorat deb hisoblash mumkin va mumkin bo‘lmagan holatlar oydinlashtiriladi. Lingvistik ekspertizani amalga oshirishda induksiya va deduksiya ham muhim ahamiyat kasb etadi. Dalillarni aniqlash va tahlil qilish jarayonida dalillar umumlashtiriladi va xususiy xulosalar chiqariladi”².

Pragmatik tahlil va nutqiy niyat masalasi

Lingvistik ekspertizada pragmatik tahlil muhim o‘rin tutadi. Pragmatika nutqning kommunikativ maqsadini aniqlash bilan shug‘ullanadi. Ya‘ni so‘zlovchi nutq orqali qanday niyatni ifodalaganini aniqlash lingvistik ekspertizaning asosiy vazifalaridan biridir.

Masalan:

“U juda halol odam ekan.”

Mazkur jumla kontekstga qarab ikki xil ma‘noga ega bo‘lishi mumkin:

- haqiqiy maqtov;
- kinoya yoki istehzo.

Sud jarayonlarida aynan shunday yashirin ma‘nolarni aniqlash lingvistik ekspertizaning muhim vazifalaridan biridir.

Til birliklarining kontekstual ma‘nosi badiiy adabiyotda ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, Abdulla Qodiriyning **“O‘tkan kunlar”** romanida Otabekning ruhiy holati tasvirlangan sahnada u Zaynabga nisbatan “jalab” so‘zini ishlatadi.

Mazkur so‘z alohida olinganda haqorat sifatida talqin qilinishi mumkin. Biroq asar kontekstida ushbu birlik boshqa ma‘noni anglatadi. Ya‘ni u Otabekning ruhiy iztirobini va keskin qarorini ifodalovchi stilistik vosita sifatida qo‘llangan.

Bu misol shuni ko‘rsatadiki, so‘zlarni matndan uzib olib tahlil qilish ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Har bir nutqiy birlik o‘z kontekstida baholanishi zarur.

Sud amaliyotida lingvistik ekspertizaning ahamiyati

Sud jarayonlarida lingvistik ekspertiza ko‘plab bahsli masalalarni hal etishda muhim vosita hisoblanadi. Ayniqsa quyidagi savollarga javob topishda ekspertiza zarur:

- nutqda haqorat mavjudmi;
- ibora shaxsning sha‘ni va qadr-qimmatiga putur yetkazadimi;
- nutqiy birlik qanday kommunikativ maqsadda ishlatilgan;
- nutqda kinoya yoki yashirin ma‘no mavjudmi.

Masalan:

“Bu rahbar xalqni aldab boshqaradi.”

² Musulmonova K.X. O‘zbek tili yozma matnlarini lingvistik ekspertiza qilish jarayoni, bosqichlari va metodlari: Filol. fan. b. fals.d-ri. (Phd)... diss. – Qo‘qon, 2022. – B.72.

20-Mart, 2026-yil

Bu gap fakt sifatida aytilganmi yoki shaxsiy fikr sifatida bildirilganmi – lingvistik ekspertiza orqali aniqlanadi.

Ushbu yo`nalishda tadqiqot olib borgan N.Najmiddinova haqorat mazmuniga ega so`zlarni quyidagicha tasniflaydi:

1-jadval. Haqorat mazmuniga ega so‘zlarning semantik mundariyasi

Kuchli bo‘yoqdorlikka ega	salbiy	Kontekstual zarurati bor	baholash	Haqorat semasi kuchsiz
It emgan haromi		Ahmoq		Kaltafahm
Jinsiy a‘zo bilan bog‘liq haqorat so‘zlar		Kontuziya		Savodsiz
Dayus		Noinsof		Nokas
Onag‘ar, oqpadar		Eshak		Falokat/palakat
Ityaloq/yaloqxo‘r		Kalamush		Mayib, ko‘r
Xunasa		Cho‘chqa		Xumpar
Jalab/fohisha		Nas/nahs		Chalamulla

Ushbu jadvalda so‘zlar haqorat mazmuniga ko‘ra shkalalarga bo‘lib chiqilgan. Qizil shkala haqoratda salbiylik darajasi yuqori so‘zlar, yashil shkala haqorat emas shaxsni kamsitish semasiga ega so‘zlar, sariq shkalada esa kontekstga muvofiq haqorat yoki kamsitish yoki shaxsiy salbiy baho semasiga ega so‘zlar joy oladi. Masalan: *Hamma joy nahs bo‘lib ketibdi* – joyga nisbatan, *Yo‘qol uyimdan, nahs!!!* – haqorat.

Aytish joizki, sud-lingvistik ekspertizasi jarayonlarida lingvistik bilimlarni o‘rinli qo‘llay olish ekspertiza samaradorligini oshiradi.³

XULOSA

Yuridik diskurs jamiyat hayotining muhim kommunikativ sohalaridan biri hisoblanadi. Ushbu diskursda ishlatilgan til birliklari aniq huquqiy mazmunni ifodalashi sababli ularni ilmiy asosda tahlil qilish zarur. Lingvistik ekspertiza nutqiy birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlarini aniqlash orqali bahsli vaziyatlarga ilmiy asosda baho berishga yordam beradi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlarda yuzaga kelayotgan nizolarni hal etishda lingvistik ekspertizaning roli tobora ortib bormoqda.

Xulosa qilib aytganda, lingvistik ekspertiza yuridik diskursni o‘rganishda tilshunoslik va huquqshunoslik o‘rtasidagi muhim ilmiy-amaliy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Begmatov E., Madvaliev A., Mahkamov N., Mirzaev T., Tuxliev N., Umarov E. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
2. Osnovy sudebnoy ekspertizy. 1-qism. – Moskva: RFSSE, 1997. – 246 b.

³ Najmiddinova N.Y. O‘zbek tilidagi shaxsni obro‘sizlantirish mazmunli ifodalarning lingvistik ekspertizasi. Filol. fan. b. fals.d-ri. (Phd)... diss. – Qo‘qon, 2025. – B.36

20-Mart, 2026-yil

3. Musulmonova K.X. O‘zbek tili yozma matnlarini lingvistik ekspertiza qilish jarayoni, bosqichlari va metodlari. Filol. fan. b. fals. d-ri (PhD)... diss. – Qo‘qon, 2022. – 72 b.
4. Najmiddinova N.Y. O‘zbek tilidagi shaxsni obro‘sizlantirish mazmunli ifodalarning lingvistik ekspertizasi. Filol. fan. b. fals. d-ri (PhD)... diss. – Qo‘qon, 2025. – 36 b.
5. Sedov K.F. Diskurs i lichnost: evolyutsiya kommunikativnoy kompetensii. – Moskva: Labirint, 2004.
6. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent, 2022. – 196 b.
7. Wikipedia. O‘zbekcha ochiq ensiklopediya. <https://www.wikipedia.org>
8. Ziyonet axborot ta’lim portali. <https://www.ziyonet.uz>

